

УДК 159.94:316.46.058.5

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЯТИВНОМУ ВПЛИВУ

А. П. Кіян

Стаття присвячена аналізу природи феномена готовності до професійної діяльності. Вивчені структурні компоненти готовності, запропоновані дослідниками в залежності від конкретної діяльності. Експериментально розглянуто ступінь сформованості операційного компонента психологічної готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

Операційний компонент вивчався за допомогою діагностики механізмів психологічного захисту, тому що саме психологічний захист відображає гармонійність розвинутої особистості, адекватність сприйняття навколишньої дійсності і вміння конструктивно вирішувати особистісні та професійні проблеми. Також розглянуті найбільш типові варіанти реагування вчителів у ситуаціях маніпулятивного впливу з боку підлітків.

Ключові слова: маніпулятивний вплив, психологічна готовність, операційний компонент, мотиваційний компонент, когнітивний компонент, емоційно-вольовий компонент.

Постановка проблеми. Поняття «психологічна готовність до діяльності» було введено М.І. Дьяченко та Л.А. Кандилович в 1976 році в дослідженнях з інженерної психології та психології праці. Основним аргументом для введення даного поняття стала необхідність виділення із сукупності чинників, що зумовлюють продуктивність діяльності, психологічного компонента, який за певних умов відіграє вирішальну роль в опануванні тим чи іншим видом діяльності. Аналізуючи природу феномена готовності до професійної діяльності, незважаючи на певні розбіжності в її визначенні, автори одноголосні в тому, що вона відбиває спрямованість особистості на цю діяльність. Разом з тим закономірним можна вважати той факт, що у кожній із професійних сфер «готовність» має конкретний специфічний прояв. Внаслідок цього з'явилася низка тлумачень щодо змісту та класифікацій структурних елементів готовності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Учені по-різному підходять до визначення структурних компонентів готовності до

діяльності. Своєрідність компонентної структури, що описується у тому чи іншому дослідженні, залежить від мети дослідження та характеру конкретної діяльності, готовність до якої при цьому вивчається. М.І. Дьяченко і Л.А. Кандилович (1976), вивчаючи структурні компоненти готовності майбутнього спеціаліста до складних видів діяльності, виділяють наступні компоненти:

- *мотиваційний* – усвідомлення своїх потреб, інтересів, вимог суспільства, колективу;

- *орієнтаційний* – усвідомлення цілей, реалізація яких забезпечить розв'язання певного завдання, осмислення й оцінка умов, за яких відбуватимуться майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з виконанням завдань і вимог подібного характеру;

- *операційний* – визначення на основі досвіду та оцінки намічених умов діяльності, найбільш вірогідних способів розв'язання завдань або дотримання вимог (володіння методами і прийомами діяльності, знаннями, навичками, вміннями, розумовими антиципаціями, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо);

- *вольовий* – мобілізація сил у відповідності з умовами праці та завданням; самоконтроль, самонавіювання в процесі досягнення цілей;

- *оцінний* – оцінка співвідношення власних можливостей, рівня домагань та міри досягнення певного результату [3].

Є.А. Фарапонова розглядає готовність до праці як складне багаторівневе утворення, включає особистісний та операційний компоненти. Особистісному компоненту відповідає система ставлень, інтересів, мотивів, звичка й установка на працю (і як результат – потреба в праці, що реалізується в професійному самовизначенні), професійно-важливі якості особистості, особливо якості її емоційної та вольової сфер. Операційному компоненту відповідає система знань, загально трудові та професійні спеціальні уміння, особливості інтелектуальної діяльності [5].

Розглядаючи готовність як складову активної діяльності вчителя, Л. Сохань, І. Єрмаков, Г. Несен виокремлюють такі структурні елементи: *мотиваційний* – передбачає відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку; *орієнтаційний* – забезпечує знання й уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості; *операційний* – характеризується володінням способами та прийомами діяльності, необхідними ключовими якостями; *вольовий* – передбачає самоконтроль, самооблізацію, уміння керувати діями; *оцінний* – самооцінці уявлення щодо своєї підготовленості й відповідність процесу розв'язання завдань оптимальним чином [2].

У структурі готовності до діяльності А.А. Деркач, Л.Є. Орбан (1995 р.) виокремлюють такі структурні компоненти: *мотиваційний* – позитивне ставлення до певного виду діяльності, бажання ним займатись; *когнітивний* – наявність необхідних знань, уявлень; *гностичний* – володіння способами та прийомами, що необхідні для даного виду діяльності; *емоційно-вольовий* – самоконтроль, здатність відчувати задоволення від роботи тощо; *оцінний* – самооцінка своєї професійної підготовки [4].

В.Й. Бочелюк (1998 р.), досліджуючи психологічну готовність учителя до особистісно-орієнтованого навчання, визначив такі прояви готовності: високий рівень оволодіння педагогічними знаннями, вміннями та навичками; самостійність у розв'язанні професійних завдань; наявність професійно-педагогічної спрямованості особистості вчителя [1].

На основі аналізу всіх вищезазначених структурних компонентів готовності до педагогічної діяльності ми вважаємо за доцільне відокремити операційний компонент. На нашу думку, операційний компонент – характеризується наявністю у вчителя системи практичних умінь: проєктувальних, конструктивних, організаційних та комунікативних, необхідних для конструктивної протидії маніпулятивному впливу у професійної діяльності.

Мета дослідження полягає в експериментальному дослідженні ступенів сформованості операційного компоненту психологічної готовності педагогів до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з мети нашого дослідження, нами було проведене експериментальне дослідження ступеня сформованості операційного компоненту. Дослідження проводилось на базі шкіл №5, №6 Костянтинівки і №17, №10 м. Слов'янська Донецької області. Всього у дослідженні взяли участь 105 вчителів. Вік учасників дослідження – від 23 до 60 років, педагогічний стаж – від 1 до 30 років.

Операційна складова психологічної готовності досліджується нами через показники механізмів психологічного захисту (заперечення, витіснення, регресія, компенсація, проєкція, заміщення, інтелектуалізація, реактивне утворення); за допомогою адаптованої нами методики «Педагогічні ситуації» ми з'ясуємо способи реагування та подолання складної для вчителів педагогічної ситуації, до них відносимо: вирішення ситуації, емоційне реагування, уникнення проблеми.

Вивчення психологічного захисту у вчителів видається цікавим і важливим моментом, тому що саме психологічний захист відображає

гармонійність розвиненої особистості, адекватність сприйняття навколишньої дійсності і вміння конструктивно вирішувати особистісні та професійні проблеми, пов'язані з маніпулятивним впливом з боку підлітків.

В нашому дослідженні високі показники мають: *реактивні утворення*, це свідчить про те, що вчителі, для яких характерний подібний вид захисту (51,4%) часто підмінюють власні реальні емоційні переживання на соціально прийнятні в ситуації маніпулятивного впливу; *заперечення* також представлене високими показниками 24,7%. Як було виявлено у нашому дослідженні, найбільш типові маніпулятивні прийоми у спілкуванні підлітків з учителями – це «обман», «гра на почуттях», «колективна змова» та «використання ситуації в особистих цілях». Такі маніпулятивні прийоми можуть викликати у вчителів бажання відсторонитися від переживання неприсмих емоцій, від реального оцінювання ситуації, небажання сприймати ситуацію як таку, яка вимагає реагування; *проєкція* має представленість серед педагогічної вибірки – 18,1%. В основі цього механізму перебуває процес, завдяки якому неусвідомлювані і несприятливі для особистості почуття і думки локалізуються зовні, приписуються іншим людям і таким чином стають, так би мовити, вторинними. Такі педагоги знаходять самовиправдання для таких проявів маніпулятивного впливу з боку підлітків як «обман», «гра на почуттях», «колективний змова», «використання ситуації в особистих цілях»; *компенсація* присутня у 16,1% респондентів. На нашу думку, механізм компенсації у педагогічній діяльності проявляється часто в силу особливостей професії. Учитель завжди повинен бути ідеальним прикладом для учня, і тому він намагається знайти відповідну заміну реального чи уявного дефекту, нестерпного почуття іншими якостями.

Такі механізми психологічного захисту, як *регресія*, *заміщення*, *витіснення*, *інтелектуалізація* мають найменші результати.

Регресія представлена 7,6%. В класичних уявленнях регресія розглядається як механізм захисту, що припускає зняття тривоги через перехід на інші, більш ранні стадії розвитку, тобто інша, дитяча, інфантильна поведінка. У ситуаціях маніпулятивного впливу з боку підлітків, вчитель може проявляти слабохарактерність, відчувати невпевненість в собі і в своїй здатності конструктивно вирішувати складні ситуації взаємодії з підлітками.

Заміщення як механізм захисту притаманний 3,9% вибірки. Воно проявляється в розрядці пригнічених емоцій (частіше ворожості, гніву), які спрямовуються на об'єкти, що представляють меншу небезпеку або більш

доступні для суб'єкта захисту, ніж ті, що викликали негативні емоції і почуття. В умовах педагогічної діяльності вчитель користується подібною розрядкою не так на уроках, а приходячи додому. Всі накопичені негативні емоції від спілкування з учнями переносяться на власних близьких людей.

Витіснення використовується в якості захисного механізму 2% вибірки. Витіснення пов'язане з уникненням внутрішніх конфліктів шляхом активного виключення із свідомості істинного, неприйнятного мотиву. Витіснення – механізм, через який неприйнятні імпульси або ідеї стають підсвідомими. Цей механізм захисту є найменш використовуваним серед педагогів нашої вибірки.

Інтелектуалізація характерна лише для 1% вибірки педагогів. У нашому випадку вчителі не приділяють багато уваги інтелектуальному аналізу ситуацій. На наш погляд, це говорить про те, що ситуації маніпулятивного впливу з боку підлітків у педагогічній діяльності зустрічаються дуже часто і мають простий характер, і вчителі вважають за краще не загострювати увагу на подібних ситуаціях.

За допомогою адаптованої нами методики «Педагогічні ситуації» ми з'ясували, що у 61% досліджених домінуючою стратегією у ситуаціях маніпулятивного впливу у спілкуванні з підлітками є конструктивне вирішення складної ситуації. Це свідчить про те, що вчитель здатен визначати проблему і знаходити альтернативні рішення, ефективно справлятися з ситуаціями, тим самим сприяючи збереженню як психічного, так і фізичного здоров'я. У 34,3% досліджених середній рівень враженості та 4,7% мають низький рівень вираженості.

Наступні результати по шкалі *емоційне реагування* дають нам можливість зробити наступний висновок, лише 1% досліджених мають високий рівень емоційного реагування у ситуаціях маніпулятивного впливу. На нашу думку, це вчителі, які мають невеликий педагогічний досвід, які ще не зустрічались з такими ситуаціями та не мають досвіду конструктивного реагування в таких ситуаціях. 5,7% вчителів мають середній рівень вираженості та 93,3% низький рівень. Такі показники свідчать про те, що у ситуаціях маніпулятивного впливу вчителі схильні не вдаватися до емоційних реакцій, намагаються тримати себе.

Наступна шкала *уникнення проблемної ситуації* дає можливість говорити, що високий рівень вираженості цієї стратегії майже відсутній – 0,1% вчителів. Середній рівень – 11,3% та низький рівень – 88,6%. Такі показники дають нам змогу казати, що вчителі майже не використовують стратегію уникнення, яка дозволяє вчителю зменшити психоемоційне напруження, не змінюючи саму ситуацію. Але слід зазначити, що вчителі,

які мають високий та середній рівень використання стратегії уникнення, не завжди є з неконструктивним реагуванням. Вчителі такою реакцією можуть брати паузу для подальшого конструктивного вирішення, не бажаючи використовувати час на рішення ситуації на уроці.

Висновки. Таким чином, вказані методики, використані нами для діагностики операційної складової психологічної готовності вчителя до протидії маніпуляціям у спілкуванні з боку підлітків, підтверджують той факт, що вчителі схильні до дій, до практичного розв'язання проблемних комунікативних ситуацій, що пов'язані з маніпулятивним впливом на них, але має місце емоційне реагування та уникнення. Психологічний захист проявляється як реакція на напружені ситуації, пов'язані з маніпулятивним впливом. Такі ситуації призводять до появи внутрішньоособистісних конфліктів, переживань педагога, що й спонукає людину використовувати певні механізми психологічного захисту. За результатами нашого дослідження високі показники мають *реактивні утворення, заперечення, проєкція та компенсація*. Проявляються значно менше, практично не характерними для нашої вибірки виявилися *регресія, заміщення, витіснення та інтелектуалізація*.

У перспективі нашого дослідження є визначення корекційної роботи щодо покращення сформованості компонентів психологічної готовності до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.

Література

1. Бочелок В.Й. Психологічна готовність вчителя до особистісно-орієнтованого навчання : дис. ... канд. психол. наук. - К., 1998. – 180 с.
2. Гончаренко Л. А. Полікультурна освіченість педагога: теорія і практика / за ред. В.В. Кузьменка. - Херсон: РІПО, 2009.- 136 с.
3. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А., Пономаренко В.А. Готовность к деятельности в напряжённых ситуациях. - Мн.: БГУ, 1985. – 206 с.
4. Деркач А.А., Орбан Л.Э. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности. - М.: РАУ, 1995. – 208 с.
5. Фарапонова Э.А. Воспитание психологической готовности к труду // Вопросы психологии. - 1985. - №6. - С. 61-67.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОПЕРАЦИОННОГО КОМПОНЕНТА ГОТОВНОСТИ К ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ МАНИПУЛЯТИВНОМУ ВЛИЯНИЮ

А. П. Киян

Статья посвящена анализу природы феномена готовности к профессиональной деятельности. Изучены компоненты готовности,

предлагаемые исследователями в зависимости от конкретной деятельности. Экспериментально исследована степень сформированности операционного компонента психологической готовности педагога к противодействию манипулятивному влиянию в общении с подростками.

Операционный компонент исследовался с помощью диагностики механизмов психологической защиты. Именно психологическая защита отображает гармоничность личности, адекватность восприятия окружающей действительности и умение конструктивно разрешать личностные и профессиональные проблемы. Также исследовались наиболее типичные варианты реагирования учителей в ситуациях манипуляционного влияния подростков.

Ключевые слова: манипулятивное влияние, психологическая готовность, операциональный компонент, мотивационный компонент, когнитивный компонент, эмоционально-волевой компонент.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF OPERATIONAL COMPONENT OF READINESS TO MANIPULATIVE INFLUENCE RESISTANCE

A. P. Kiian

The article deals with the analysis of nature of the phenomenon of professional activity readiness. Structural components of readiness, proposed by researchers according to the particular activity are studied. The degree of operational component of the teachers' psychological readiness to oppose manipulative influence, when communicating with teenagers is experimentally considered.

The operational component is studied with the help of diagnostics of psychological defense mechanisms. It is the psychological defense that reflects the harmony of the developed person, the adequacy of the comprehension of the outer world and ability to solve personal and professional problems. The most typical variants of teachers' reaction in the situations of the manipulative behavior of teenagers are viewed.

Key words: Manipulative influence, psychological readiness, operational component, motivational component, cognitive component, emotional and volitional component.

Киян Андрій Петрович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології «Державного вищого навчального закладу» Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: kiian.andrey@gmail.com

Kiian Andrii Petrovych – PhD in Psychology, Associate Professor of Psychology Department of SHEI Donbass State Pedagogical University (Sloviansk, Ukraine). E-mail: kiian.andrey@gmail.com